«ВИКТОР ФЁДОРОВ. МОНУМЕНТАЛЬНОЕ ИСКУССТВО, ЖИВОПИСЬ, ГРАФИКА. К 80-ЛЕТИЮ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ» КИТАБЫНА (Казань: «Заман», 2022) РЕЦЕНЗИЯ

Альбом-каталог XX гасырның икенче яртысы Татарстан сынлы сәнгатендә әйдәп баручы осталарның берсе, рәссам-монументалист, нәкышче, график һәм шагыйрь Виктор Кронидович Фёдоровның (1940–2001) иҗатын беренче мәртәбә киң һәм тулы күләмдә тәкъдим итә.

В.К. Федоровның монументаль әсәрләре – витражлар, мозаикалар һәм дивар рәсемнәре – Казанның һәм Татарстандагы башка шәһәрләрнең күп кенә иҗтимагый биналары экстерьерларын һәм интерьерларын бизи, шәһәр мохитен формалаштыра, республика халкының күпмилләтле характерын чагылдырган патриотик, һөнәри, гражданлык идеяләрен гамәлгә ашыра. В.К. Федоров халыкка үзенең тарихи полотнолары белән дә яхшы таныш. Аларда Россия һәм Татарстан тарихының төрле чорлары ачыла, илебездә яшәүче татар, рус һәм башка халыкларның язмышы бергә үреп тасвирлана. В.К. Федоровның күпсанлы портретларында аның туганнары һәм якыннары, республиканың мәдәният, фән, сәнгать һ.б. өлкәләре эшлеклеләре, җәмгыятьнең төрле катлау вәкилләре сурәтләнгән.

Останың күпсанлы рәсемнәре ул монументаль әсәрләр һәм нәкыш, китап бизәү (Татарстан китап нәшриятында В.К. Федоров бизәлешендә күпсанлы китаплар нәшер ителә) өстендә эшли башлар алдыннан, ягни әзерлек этабында иҗат ителгән. Югары дәрәҗәдәге үзенчәлекле иҗаты, актив рәвештә күргәзмәләр оештыруы яшь рәссамны 1974 елда СССР рәссамнар Союзына кабул итү өчен җирлек була, ә күпьеллык хезмәте өчен 1978 елда аңа Татарстан АССРның атказанган сәнгать эшлеклесе дигән мактаулы исем бирелә.

Рәссамның күпкырлы иҗаты басманың структурасында да чагылыш тапкан. Альбом 6 бүлектән тора: монументаль-декоратив сәнгать, тарихи нәкыш, нәкыш (бу бүлек портрет, пейзаж, көнкүреш жанрларын үз эченә ала), китап графикасы, шигырьләр. Һәр бүлек рәссам иҗатының тиешле өлешен анализлаган кереш мәкалә белән ачыла.

Китап Казан шәһәренең танылган сәнгать белгече Д.К. Вәлиеваның «Я ведал свет небесной высоты» дигән мәкаләсе белән ачыла, ул 2010 елда рәссамның юбилее уңаеннан оештырылган күргәзмә каталогы өчен язылган [Виктор Фёдоров, 2010, с. 7–9], әмма андагы нәтиҗәләр бүген дә актуальлеген югалтмый. Мәкаләдә автор рәссамның иҗат юлы этапларын ача, монументаль һәм иң элек станоклы нәкышенә мөрәҗәгать итә. Башта Казан сәнгать училищесында, ә аннан соң И.Е. Репин исемендәге Нәкыш, скульптура һәм архитектура институтында төпле сәнгати белем алган һәм «чынбарлыкка ачык гуманистик мөнәсәбәте булу, ил тарихын тирәнтен аңлавы белән аерылып торган» сәнгатькяр булып өлгереп, яңадан туган шәһәренә әйләнеп

кайткан яшь рәссам иҗатының башлангыч этабы тасвирлана. Ул Казанның сәнгать тормышында кайный. Республика, бөтенроссия һәм бөтенсоюз күргәзмәләрендә катнаша, әмма иң элек төп белгечлеге буенча рәссам-монументалист буларак эшли башлый, монументаль рәсем сәнгатенең төрле техникаларында сынала, үзенең шәһәр корылмаларындагы композицияләрендә «XX гасырның 70 нче елларындагы оптимизм белән сугарылган идеяләрне» чагылдыра [Виктор Фёдоров, 2022, с. 4].

Д.К. Вәлиева билгеләп үткәнчә, рәссамның алга таба иҗатын станоклы нәкыш билгели; ул монументаль әсәрләрендәге идеяләрне дәвам итә. Бу бигрәк тә тарихи жанрга кагыла: рәссам Татарстан сәнгатендәге 1960–1970 еллар бушлыгын безнең төбәкнең борынгы тарихына караган вакыйгаларга мөрәҗәгать итеп тулыландыра. Д.К. Вәлиева В.К. Федоровның «Русь колыбельная» тарихи полотносының рәссам иҗатында тирән сәнгатьчә гәүдәләнеше, колористик чишелеше буенча иң уңышлы әсәрләрнең берсе булуын ассызыклый. Останы Идел буенда яшәгән төрле халыкларның язмышы бергә үрелгән тарихи вакыйгалар кызыксындыра. В.К. Фёдоров әсәрләрендә («Пугачёв һәм Бәхтияр Канкаев», «Сәйяр труппасы» («Тукай сүзе»), «Камил Якуб», «Маяковский и Гадел Кутуй» һ.б.) һәрвакыт Идел буенда элек-электән бергә яшәгән татарларның һәм русларның бердәм ватанлы булуын, ике халыкның тыгыз үзара мөнәсәбәтен аңларга омтылу ярылып ята. Рәссам бу багланышларга сәяси, социаль һәм дини каршылыклар да киртә була алмаганлыгын күрсәтә [Виктор Фёдоров, 2022, с. 5].

Д.К. Вәлиева портретларны рәссам иҗатының мөһим катламы дип саный: аларның һәркайсында ул шәхес психологиясен тирәнтен ача, аның индивидуаль сыйфатларын – интеллектын, эчке культурасын, талантын, шат күңеллелеген, якты характерын ассызыклый. Ул рәссам иҗат иткән портрет образларының күптөрлелеген билгеләп үтә. Рәссам гаилә әгъзаларының – ата-анасы, балалары, хатын-кыз идеалын гәүдәләндергән хатыны, аннан язучылар, галимнәр, актёрлар, музыкантлар, замандашлары, шулай ук тарихи шәхесләрнең (Ш. Мәрҗани һ.б.) портретларын бердәй яратып иҗат итә. Мәкалә авторы В.К. Федоровның төрле пландагы сюжетлы, кырыс стилистикалы, тыенкы колоритлы, хәрәкәт тулы композицияле, тирән психологик характерга ия геройларны сурәтләгән картиналары Татарстан сынлы сәнгате классикасы булып калачак, дигән нәтиҗәгә килә.

Ф.М. Миңнегулованың «Монументаль-декоратив сәнгать» дип исемләнгән мәкаләсе альбомның икенче өлешен тәшкил итә. Анда В.К. Федоров иҗаты 1960–1970 елларда моңарчы күрелмәгән күтәрелеш кичергән совет монументаль сәнгате кысаларында карала. Автор фикеренчә, В.К. Федоровның монументаль эшләрендә совет сәнгатенең төп темалары: балачак һәм яшүсмер чор, коткару һәм яклау, иҗат һәм уку, фән һәм спорт, төзелеш һәм бакчачылык чагылыш тапкан һәм алар «сами по себе являются памятниками эпохи с её основными ценностными категориями – гуманизм, созидание, социальная направленность» [Виктор Фёдоров, 2022, с. 10].

Бүлекнең альбом өлешен В.К. Фёдоровның иң атаклы әсәре – «Казан – Совет Татарстаны башкаласы» панносы ача. Ул Казан шәһәренең үзәк тимерьюл вокзалы бинасына урнаштырылган. С.М. Бубеннов белән берлектә язылган бу панно Татарстанның төп символларының берсе булып тора, анда сурәтләнгән татар гүзәле 45 елдан артык инде башкалабыз кунакларын серле елмаеп каршы ала. Альбом өлешендә 1960–1980 елларның сакланып калган әсәрләре («Татарстан» кунакханәсе, «Оргсинтез» бассейны мозаикалары, С. Сәйдәшев исемендәге Мәдәният үзәге, М. Горький һәм Ф. Шаляпин музее, Казан федераль университеты витражлары һ.б.). Алар басма өчен махсус фотога төшерелде. Шулай ук рәссам архивыннан алынган документаль фоторәсемнәрдә генә урын алган, бүгенге көндә сакланмаган объектлар (Яшьләр үзәге бинасындагы рәсем һ.б.) тәкъдим ителгән.

Альбомда В.К. Федоровның нәкыше ике бүлектә күрсәтелгән: рәссам иҗатында бөтенләй яңача үсеш алган тарихи жанр аерым бүлек итеп бирелгән. Әлеге бүлеккә язылган мәкалә авторы Д.И. Әхмәтова түбәндәгеләрне билгеләп үтә: рәссамның тарихи полотнолары аның дөньяга караш белән бәйле тирән эзләнүләрен, актуаль көн тәртибе, Россия һәм туган җир тарихы белән кызыксынуын чагылдыра, аны милли, төбәк тарихының «икона» белән әллә ни бәйле булмаган сюжетлары җәлеп итә: Емельян Пугачёв, Пушкинның Пугачёв восстаниесе белән бәйле урыннар буйлап сәяхәте, «Сәйяр» татар театры тарихы, шулай ук күренекле тарихи шәхесләр һәм мәдәният эшлеклеләре Ш. Мәрҗани, Г. Тукай, Г. Кутуй һ.б. Сәнгать белгече билгеләп үткәнчә, «вытянутые пропорции персонажей, некоторая «бесплотность», существенно романтизировали историю, лишая её налета социальной актуальности, идеологической повестки» [Виктор Фёдоров, 2022, с. 37]. Альбом өлешендә В.К. Федоровның төп тарихи, шул исәптән төрле дәверләрнең революцион хәрәкәтен чагылдыручы (Париж коммунасыннан һәм Казанда беренче марксистик түгәрәкләрдән башлап Африка халыкларының милли-азатлык көрәшенә кадәр) картиналары тәкъдим ителгән. Д.И. Әхмәтова болай дип ассызыклый: «...художник наполняет своё творчество глубоко личными, искренне прожитыми чувствами о тех вечных и неизменных категориях добра и зла, через которые проходит человек на протяжении всей своей жизни, о непобедимости человеческого духа» [Виктор Фёдоров, 2022, с. 37].

Портрет, пейзаж һәм көнкүреш жанрлары алдагы «Нәкыш» бүлегендә тәкъдим ителгән. Зур булмаган мәкаләсендә Д.И. Әхмәтова төп игътибарны В.К. Федоровның иң яратып язылган портретларына бирә, һәм рәссамның рухи яктан үзенә якын кешеләр, гаилә әгъзалары, шулай ук язучылар, галимнәр, актёрлар, рәссамнар, сәнгать белгечләре образларын тудыруын билгеләп үтә. Шул ук вакытта ул «заказ буенча» портретлар иҗат итүгә дә рәссамның формаль рәвештә генә якын килмичә, үзенең модельләрен тулаем һәм симпатия белән өйрәнүен билгеләп үтә. Аңа бигрәк тә сурәтләнүченең характерын һәм эшчәнлеген ачып биргән «сөйләүче» детальләр белән эш итүче жанрлы портрет

якын. Альбом өлешендә рәссам каләме белән язылган дистәләрчә портретлар тәкъдим ителгән, алар арасында җырчы Ренат Ибраһимовның портреты аерылып тора, бу – әлеге жанрның 1980 еллар башы эстрада йолдызының артистлык табигатен ачкан иң гадәти булмаган һәм кыю әсәрләреннән берсе [Виктор Фёдоров, 2022, с. 65]. Д.И. Әхмәтова 1970–1980 елларда популяр булган автопортрет жанрын аерып чыгара, анда авторның сәнгатьчә үз «мин»е формалашу чагылыш тапкан, ди. Альбом өлешендә илнең төрле почмакларына сәфәр кылудан алган тәэсирләр буенча язылган күпсанлы пейзажлар да урын алган.

Альбомда беренче мәртәбә В.К. Федоровның график иҗаты киң һәм тулы итеп ачылган. Ул «Рәсем» һәм «Китап графикасы» бүлекләрендә күрсәтелгән. Ике бүлек тә В.К. Федоров графикасының жанр һәм стилистик үзенчәлекләрен анализлаган О.Л. Улемнова мәкаләләре белән ачыла. Сәнгать белгече рәссам иҗатының чишмә башын һәм аның иҗаты кичергән йогынтыларны да өйрәнгән. Нәкыш һәм монументаль әсәрләр иҗат иткәндә, беренче чиратта, әзерлек этабы булып хезмәт иткән рәсемнәрдә (булачак картина һәм панноларның контур һәм детальләре билгеләнгән этюд, эскиз, өстән-өстән генә ясалган караламаларда) О.Л. Улемнова рәссам иҗатының иң мөһим өлешен күрә. Альбомда тәкъдим ителгән күпсанлы эскизлар һәм караламалар В.К. Федоровның иҗади эш процессын, рәссам уйфикерләренең нияттән чынга ашуга таба хәрәкәтен чагылдыра [Виктор Фёдоров, 2022, с. 145]. Сәнгать белгече совет чорына караган һәм безнең көннәргә кадәр сакланмаган монументаль әсәрләрнең һәм Россия тарихының төрле чорларын чагылдырган, әмма язылмыйча калган полотноларның эскизларына аерым игътибар бирә. О.Л. Улемнова ассызыклавынча, В.К. Федоровның әлеге рәсемнәре әзерлек этабын чагылдыруга карамастан, алар мөстәкыйль һәм бәһалы әсәрләр буларак кабул ителә. Бу, беренче чиратта, рәссам Н.И. Фешин һәм аның мәктәбе традицияләрен дәвам иткән портрет жанрына карый.

«Китап графикасы» бүлегендә төзүчеләр рәссамның 1950 еллар ахырыннан алып 1980 еллар уртасына кадәр Татарстан китап нәшрияты белән хезмәттәшлек итү чорында иҗат ителгән эшләрен тәкъдим иттеләр. Болар – татар язучылары һәм шагыйрьләре әсәрләренә ясалган иллюстрацияләр, китап макетлары, тышлык эскизлары. Аларда совет чоры татар китап графикасының үсеш этаплары, совет сәнгате эволюциясен, үз заманы һәм үз буыны рухын чагылдырган индивидуаль сәнгать теле чагылыш тапкан [Виктор Фёдоров, 2022, с. 223]. Шул ук бүлеккә В.К. Федоровның бер үк вакытта әдәбиятка һәм тарихи жанрга караган һәм Сергей Аксаков, Николай Чернышевский, Максим Горький, Габдулла Тукай белән бәйле картиналары да кертелгән. Аларда Казан шәһәре белән бәйле әлеге атаклы язучыларның тормыш һәм эшчәнлек эпизодлары ачып бирелгән. Казандагы әдәби-мемориаль музейлар (М. Горький музее һәм Г. Тукай музее) өчен иҗат ителгән бу серияләр биографик романнарга яки автобиографик әсәрләргә нигезләнеп эшләнгәннәр һәм асылда иллюстрацияләрдән торалар.

Әмма әдәби канвага тугрылыклы калып, В.К. Федоров музей залларына куюю өчен станоклы картиналар яза [Виктор Фёдоров, 2022, с. 224]. Альбомда шулай ук рәссамның талантын ихтирам иткән кешеләргә яхшы таныш һәм Татарстан язучылары тарафыннан лаеклы бәяләнгән шигъри иҗаты да тәкъдим ителгән. Шигырьләр рәссамның үзе ясаган иллюстрацияләре белән бирелгән: җиңел һәм нәфис рәсемнәрдә В.К. Федоров үз шигъри әсәрләренең лирик образларын сурәтләгән.

Төзүче-авторлар сәнгатькярнең Казан, Чабаксар, Владимир шәһәрләре дәүләт музейларында, шәхси коллекцияләрдә, гаиләсендә сакланган нәкыш һәм графикасын, тәрҗемәи хәлен һәм иҗат процессын ача торган, шулай ук сакланмаган әсәрләре теркәлеп калган документаль фоторәсемнәрдән торган гаҗәеп бай материал туплаганнар.

Альбомны әзерләү барышында рәссамның әсәрләрен, шул исәптән Казанда гына түгел, республиканың башка шәһәрләрендә дә күрсәтелгән монументаль-декоратив сәнгатен ачыклау һәм фотога төшерү буенча зур эш башкарылган. Сәнгать фәннәре кандидатлары Ф.М. Миңнегулова, О.Л. Улемнова (графика бүлеге) катнашында зур тикшеренү эше үткәрелү нәтиҗәсендә, альбомның каталог өлешендә 700 әсәрнең фәнни тасвирламасы бирелгән, останың тормыш һәм иҗат юлындагы әһәмиятле даталарны, төп күргәзмәләрен, библиографияне үз эченә алган белешмә аппараты да гаять киңкырлы.

В.К. Федоров иҗади мирасын тирән фәнни өйрәнү, күп еллар дәвамында сәнгать буенча китаплар бастырып чыгаруда махсуслашкан «Заман» нәшриятының югары профессиональ эшчәнлеге, үзенчәлекле дизайн, югары сыйфатлы полиграфия альбом-каталог уңышының нигезендә ята. Югары зәвыклы, затлы бу китап сәнгать белгечләренә, рәссамнарга, культурологларга, тарихчыларга, төрле буын һәм төрле катлау вәкилләренә адреслана.

Әдәбият

Виктор Фёдоров. Живопись. Рисунок. Каталог выставки произведений к 70-летию со дня рождения / сост. кат. М.Р. Газизова и др. Казань: Заман, 2010. 60 с.: ил.

Виктор Фёдоров. Монументальное искусство, живопись, графика. К 80-летию со дня рождения. Альбом-каталог / авт.-сост. А.И. Фёдорова, Ф.М. Миннигулова, О.Л. Улемнова. Казань: Заман», 2022. 288 с. :

Герасимова Наталья Владимировна,
сәнгать фәннәре кандидаты, ТР ФА Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының Сәнгать белеме үзәге фәнни хезмәткәре